

Boda Zsolt – Szabó Andrea

Mobilizáció és demobilizáció – tanulságok a menekültkvóta-népszavazás kapcsán

Nyolc évvel a 2008-as „vizitdíjas” népszavazás után került sor újabb referendumra Magyarországon: 2016. október 2-án az Európai Unió által javasolt menekültelosztási mechanizmus¹ kapcsán nyilváníthattak véleményt az állampolgárok. A kérdés így szólt: „Akarja-e, hogy az Európai Unió az Országgyűlés hozzájárulása nélkül is előírhasssa nem magyar állampolgárok Magyarországra történő kötelező betelepítését?” A népszavazást a kormány kezdeményezte, és mintegy betetőzése volt a 2015 elején kezdődő, a menekültválságot és Magyarország fenyegetettségét központba állító kormányzati kampánynak. A Fidesz, valamint a kormány népszavazási kampánya soha nem látott mértékű volt: rekordot döntött a kommunikációs költségvetés, a településeket előzőnlötték a „nem” szavazatra biztató plakátok, az olimpiai közvetítéseket a kvótareferendum hirdetései szakították meg, a fideszes politikusok, köztük Orbán Viktor folyamatosan napirenden tartották a kérdést, és apokaliptikus fejleményeket jósoltak a sikertelen népszavazás esetére. Mivel az ország 2015-ben megtapasztalta a menekültek tömeges beáramlását, és az MTI, valamint a kormányközeli média folyamatosan tudósított a bevándorlók okozta (többé vagy kevésbé valós) problémákról itthon és Nyugat-Európában, azt lehetett gondolni – és ezt a közvélemény-kutatások is megerősítették –, hogy az emberek a menekültválságot komoly problémának tartják, magukkal a migránsokkal szemben pedig növekvő mértékben ellenségesek. Nem volt kétséges, hogy a szavazók többsége a kormány álláspontját fogja támogatni, a kérdés csak az volt, hogy meglesz-e az érvényességhez szükséges 50%. A kormánypolitikusok nyilatkozataiból úgy tűnt, ők ebben bíztak, és a felmérések is az érvényességi küszöb körüli részvételi hajlandóságot jósoltak. Ráadásul

¹ Az Európai Bizottság 2015 májusában tett javaslatot az EU-ba érkező menedékkérők tagállamok közötti elosztására azért, hogy a migrációs válság által leginkább sújtott tagállamok – elsősorban Olaszország és Görögország – terhein enyhítsenek. Az EU Belügyminiszterek Tanácsának 2015. szeptember 22-i döntése szerint 1294 fő került volna Magyarországra.

egy héttel a népszavazás előtt Budapesten bomba robbant, amely két rendőrt súlyosan megsebesített – azt lehetett hinni, hogy ez megerősíti a félelemszichózist. A részvételi arány (44,08%) azonban az 1990 óta lezajlott népszavazások részvételi átlaga alatt maradt, ráadásul a leadott szavazatokon belül több mint 6%-ot tettek ki az érvénytelen voksok. A kormány természetesen azt emelte ki, hogy az érvényes szavazatok 98%-a, az összes választópolgár mintegy 40%-a „nem”-mel szavazott, és így a kormány álláspontját támogatta. Ugyanakkor a hazai és nemzetközi értékelések többnyire azt hangsúlyozták, hogy a népszavazás nemcsak érvénytelen volt, de a részvétel messze az érvényességi küszöb alatt maradt, ami nemcsak a fentiek ismeretében meglepő, de valószínűleg a Fidesz várakozásait is alulmúlta.

Tanulmányunkban arra keressük a választ, hogy miért nem volt sikerebb a kormány mozgósítása a kvótaellenes népszavazásra. A körülmények ismeretében nem annyira a szavazók, mint inkább a távolmaradók motivációt tartottuk érdemesnek a tanulmányozásra. 2016 novemberében egy rövid kérdőíves felmérés, valamint fókuszcsoporthoz tartozó kutatás keretében igyekeztünk rekonstruálni a távolmaradók attitűdjét és indokait. Azt feltételeztük, hogy a szavazókat a kormány iránti alacsony fokú bizalomból és a hatalmon lévők iránti gyanakvásból táplálkozó választói cinizmus tartotta elsődlegesen távol, de szerepet játszhatott a választói preferenciák konfliktusa is: bár a migránsok elutasítása nagy, az EU támogatottsága magas, márpedig a referendumnak volt egy világos EU-ellenes éle. Mielőtt azonban eredményeinket ismertetnénk, szólunk a kvótareferendum hazai kontextusáról, valamint röviden bemutatjuk a népszavazásokkal kapcsolatos politikatudományi szakirodalom fontosabb megállapításait.

A KVÓTANÉPSZAVAZÁS KONTEXTUSA

A népszavazás intézménye ellentmondásos viszonyban van a parlamentáris demokrácia működésével. Miközben a népszavazást számos országban használják a fontos országgyűlési döntések – pl. alkotmánymódosítások – legitimálására, a legtöbb helyen ez az intézmény, különösen annak a „nép” által kezdeményezett formája, vagyis az iniciatíva, korlátozás, sőt tiltás alá esik. Ennek oka, hogy bár bizonyos feltételek mellett a népszavazás erősíti a demokráciát, az nehezen bizonyítható, hogy általában jobban leképezné vagy közvetítené a „valódi” népakaratot, mint a parlamentáris demokrácia normál működése (vö. Körösi 2009). Például mert a népszavazásokon általában kevesebben vesznek részt, mint az országgyűlési választásokon, és a szavazók megoszlása is kevésbé reprezentatív. Tegyük hozzá, hogy minél gyakoribbak a népszavazások, annál alacsonyabb az átlagos részvételi arány. Továbbá az iniciatívák mögött többnyire a megfelelő

erőforrásokkal rendelkező érdekcsoportok állnak, akik a számukra – és nem feltétlenül a „nép” számára – fontos kérdésekben és módon igyekeznek népszavaztatni. Azt sem szabad elfelejteni, hogy népszavazásra egy többé-kevésbé bonyolult probléma igen leegyszerűsített változatát lehet csak bocsátani – ezt az egyszerűsítést, a probléma előzetes formázását pedig valakik (akik nem a „nép”) végzik el. Ezért fogalmaz Mark Clarence Walker úgy, hogy a népszavazást mindig az elit használja stratégiai célokra, és erősen ki van téve a manipuláció különféle formáinak (Walker 2003). Figyelemre méltó például, hogy az autokrata vezetők milyen előszeretettel fordulnak a népszavazás eszközához döntéseik legitimálása céljából (Walker 2003, 3).

A népszavazások tehát nem feltétlenül demokratikusabbak a parlament működésénél, de értelemszerűen arra sincs garancia, hogy általuk tartalmi értelemben jobb döntés születik. Éppen ellenkezőleg, Míg az országgyűlésben legalábbis van arra esély, hogy a professzionális politikusok a szakértőikre támaszkodva, egymással és az érdekcsoportokkal vitatkozva, hosszadalmas politikai folyamatban megszüljenek egy differenciált megoldást egy bonyolult problémára, a népszavazáson leegyszerűsített alternatívák közül választanak olyanok, akiknek sem idejük, és feltehetően kompetenciájuk sincs az adott problémával behatóan foglalkozni.

A népszavazás azon formája, amely valamilyen közpolitika-alkotást ír elő az országgyűlésnek, különösen problémás. Egyrészt gyakorlati okokból: a népszavazás csak valamilyen egyszerű kérdésben tud állást foglalni, ám egy közpolitikai program vagy egy törvény kidolgozása során számtalan olyan részletkérdés merül fel, amelyeket már nem lehet újra és újra népszavazásra bocsátani. Hogyan dönthető el, hogy a végeredmény kielégítő mértékben megfelel-e a népszavazáson hozott döntés eredeti szándékának? Másrészt súlyos elméleti kifogások is felmerülnek az országgyűlési képviselők függetlenségével és lelkiismereti szabadságával összefüggésben: a népszavazás olyan döntést kényszeríthet rájuk, amivel ők nem értenek egyet (Kis 2009).

A manipuláció veszélye és általában a képviseleti demokráciával való ellentmondásos viszonya miatt sok helyütt tehát csak a referendum engedélyezett, amikor is a népszavazás kiírója és a kérdés megfogalmazója az államhatalom (országgyűlés, kormány vagy államfő), és a referendumnak is csak az a fajtája, amelyben az eldöntendő kérdés a parlament által már meghozott döntés jóváhagyására vonatkozik. Ez esetben tehát a népszavazás arról dönt, hogy egy-egy fontos kérdésben, mint mondjuk egy nemzetközi katonai szövetséghez való csatlakozás, vagy az alkotmány módosítása, megerősíti-e a parlamenti döntést, többletlegitimitást biztosítva neki, vagy pedig elveti azt. A referendum ezen fajtája viszonylag kevés elméleti és gyakorlati problémát vet fel, miközben kihasználja a népszavazásban rejlő legitimációs potenciált, és ilyen módon megfelelően kiegészíti a képviseleti demokrácia normál működését (Kis 2009).

A magyar alkotmány, majd az Alaptörvény azonban megengedte, megengedi az iniciatívát, amelyre a rendszerváltozás óta négy alkalommal (1989, 1990, 2004 és 2008), összesen tíz kérdésben került sor.² Ezek felerészben valamilyen korábban, az országgyűlés által hozott döntés elvetésére irányultak (pl. vizitdíj, kórházi napidíj), míg a többi valamilyen törvényhozási kötelezettséget írt vagy írt volna elő a parlamentnek (pl. a „négyigenes” népszavazás kérdései vagy a sikertelenné bizonyult népszavazás a határon túli magyarok kettős állampolgárságáról). A népszavazásig eljutott kezdeményezéseken túl voltak olyan esetek is (a 2008-as népszavazási kezdeményezés az egészségbiztosítás privatizációja ellen, vagy a 2016-os népszavazási kezdeményezés a boltok vasárnapi zárvatartása ellen), amelyek aktualitásukat veszítették, ugyanis a köz véleményét érzékelve a kormánytöbbség visszavonta a korábbi döntését – itt a kezdeményező népszavazás nélkül is elérték politikai céljukat. Az iniciatívák, függetlenül attól, hogy a kezdeményezők mennyire hittek valóban az igazukban, kétségkívül politikai játszmák eszközei és terepe voltak: a mindenkori ellenzék vagy civil aktorok éltek velük, hogy a hatalmon lévők pozícióját, legitimitását kikezdzék, illetve őket bizonyos döntésekre kényszerítsék. A Fidesz 2010 után kialakult alkotmányos, majd a 2014 utáni majdnem alkotmányos többsége és az ellenzék gyengesége valószínűleg közrejátszott abban, hogy az elmúlt években különösen sok népszavazási kezdeményezést hirdettek meg.³ Ezek többsége azonban el sem jutott odáig, hogy a Nemzeti Választási Bizottság hitelesítse, vagy nem sikerült a megfelelő számú aláírást összegyűjteni. Meglehet, hogy az iniciatívák sikertelensége hozzájárult a népszavazással kapcsolatos kételyek megerősödéséhez, így a kvótareferendum érvénytelenségéhez is.

A mindenkori részvételi arányok és az eredmények hű tükröi voltak az aktuális politikai helyzetnek: például 2004-ben a népszavazás nem volt érvényes és eredményes még a közvéleményt láthatóan erőteljesebben foglalkoztató kórházprivatizáció ügyében sem (a részvétel végül 37%-os volt). Ebben feltehetően szerepet játszott a szocialista-liberális kormány otthon maradásra buzdító ellenkampánya.

² 1989. november 26.: köztársaságielnök-választás, MSZMP vagyona, munkahelyi pártszervek, munkásország; 1990. július 29.: köztársaságielnök-választás; 2004. december 5.: kórházprivatizáció, kedvezményes honosítás; 2008. március 9.: kórházi napidíj, vizitdíj, felsőoktatási tandíj.

³ Néhány példa: a vasárnapi boltbezárás ellen több kezdeményezés is indult; Kész Zoltán független parlamenti képviselő azt szerette volna megkérdezni népszavazáson, hogy „Egyetért Ön azzal, hogy a nemzeti vagyonról szóló 2011. évi CXCVI. törvény 2. számú mellékletében meghatározott gazdasági társasággal foglalkoztatási jogviszonyban álló természetes személy havonta legfeljebb bruttó 2 millió forint összegű javadalmazásban részesülhessen?”; Gógös Zoltán MSZP-s képviselő azt kérdezte volna meg, hogy „Egyetért-e Ön azzal, hogy az Országgyűlés alkotson törvényt az állami tulajdonban álló termőföldek értékesítésének a tilalmáról?”. Volt kezdeményezés Magyarország EU-ból való kilépéséről, a nyugdíjjogosultságokról, a választási szabályok módosításáról, Paks bővítéséről, az olimpiai pályázat beadásáról.

2008-ban már a szavazók 51%-a ment el szavazni, és nagy többségük az addigra erodálódott népszerűségű és legitimitású kormány döntései ellen adta le voksát.

Referendumra 2016 előtt két alkalommal került sor: 1997-ben a NATO-hoz való csatlakozásról, míg 2003-ban az Európai Unióba való belépésről szavazhattak a magyar állampolgárok.⁴ Ezek megfelelnek a referendumok általános ismérveinek: egy-egy fontos, az aktuális kormány politikáján túlmutató jelentőségű és az országgyűlés által eldöntendő kérdésben foglaltak állást, szélesebb legitimitást biztosítva e döntéseknek. Jegyezzük meg, hogy nem az országgyűlési döntések utólagos jóváhagyásáról van szó, hiszen a törvényhozási döntéseket megelőzték a népszavazások. Ugyanakkor ez a lényegen nem sokat változtatott, hiszen az adott politikai helyzetben tudható volt, hogy a parlamenti többség hogyan szavazna. Mégis, ezek a referendumok is felvillantják a népszavazások demokratikus paradoxonát, és nem mentesek a manipulációtól sem. A részvétel ugyanis mindkét esetben 50% alatt maradt (49 és 46%), és az érvényességet csak az biztosította, hogy a NATO-népszavazás előtt a szocialista és liberális kormánytöbbség módosította az alkotmányt, az érvényességi küszöböt a választásra jogosultak 25%-ának egyhangú szavazatához kötve.

A 2016-os népszavazás sok tekintetben különbözött a korábbiaktól. Bár referendum volt, amelyet a kormány kezdeményezett, a kezdeményezés politikai kontextusa, a kezdeményező valószínűsíthető politikai szándéka, és a népszavazásra bocsátott kérdés jellege nagyban eltért az előző referendumok során tapasztaltaktól.

A NATO- és az EU-népszavazás esetén világos volt, hogy miről kell dönteni – ezek tulajdonképp a referendumra bocsátandó kérdések tankönyvi példái. Az azonban kevésbé világos, hogy a kvótanépszavazás kérdése voltaképpen miről is szólt, és hogy konkrétan mi lett volna a következménye az igenek vagy a nemek győzelmének.⁵ A népszavazás után Orbán Viktor az Alaptörvény módosítását kezdeményezte, erről azonban a népszavazás előtt nem beszélt, ráadásul a referendum érvénytelen lett, tehát annak eredményéből ez közvetlenül nem eredeztethető.

A kampány során Orbán Viktor arról beszélt, hogy a népszavazás „felhatalmazást ad” a kormánynak, „megerősíti” azt az EU-kvóta elleni harcban. Tehát nem egyszerűen egy konkrét döntés megerősítéséről vagy elvetéséről szólt, hanem általánosabb politikai tétje volt: a kormány támogatásáról szólt az ellenzékkel,

⁴ 1997. november 16.: NATO-csatlakozás; 2003. április 12.: EU-csatlakozás.

⁵ Az ellenzék a feltett kérdés alkotmányosságát is kétségbe vonta, hiszen Magyarország Alaptörvénye 8. cikkének (2) d) szakasza szerint nemzetközi szerződésből eredő kötelezettségről nem lehet népszavazást kiírni. A bírósági felülvizsgálatra irányuló kérelem nyomán azonban a Kúria úgy döntött, hogy „tiltott népszavazási tárgykör jelen ügyben nem áll fenn”. Felvethető továbbá, hogy a kérdés manipulatív volt, hiszen az EU javaslata nem „betelepítésről”, hanem menekültek ideiglenes befogadásáról szólt.

az EU-val és a migrációs válsággal való küzdelmében. Politikai kommunikációs szempontból ez értelmezhető cél: a kutatások szerint a népszavazási kampányok során az állampolgárok értékelik a politikai vezetők képességeit, mérleget, hogy mennyire jól kezelik a kérdéses ügyet (Semetko–De Vreese et al. 2004). Tegyük hozzá, hogy a népszavazás ilyen típusú, politikai tőke szerzésére és a politikai ellenfél gyengítésére való használata a népszavazások hazai történetében eddig inkább az iniciatívákra volt jellemző. Nem fér bele Morel (2001) referendumentípiológiájába sem, aki a fejlett országok 1940 és 1998 közötti népszavazási gyakorlatát elemezve azt állítja, hogy a referendumok négyfélék: „kötelezők”, tehát alkotmányban előírtak (pl. nemzetközi katonai szövetséghez való csatlakozás esetén), „problémamegoldók” (a kormányzó koalíción belüli ellentéteket oldják fel), „törvényhozók” (a parlamentben az erőviszonyok miatt valószínűleg nem támogatott közpolitikai javaslat elfogadását szolgálják) vagy plebiszcitumok (az államfő által kezdeményezett „bizalmi szavazások”).

Úgy tűnik tehát, hogy a kvótanépszavazás nemcsak a hazai, de a nemzetközi gyakorlat fényében is szokatlan jellemzőkkel bír. Bizonyos értelemben még a plebiszcitumokhoz áll a legközelebb, amennyiben feltesszük, hogy általános legitimitációs-bizalmi céllal szervezték. Ezt a célt érthetővé teszi, ha emlékeztetünk: 2014 őszétől kezdve a kormány több vereséget elszenvedett. Az internetadó ügyében a kormány meghátrálni kényszerült a tömegtüntetések és tiltakozások hatására; az amerikai kormány kitiltási botránya Vida Ildikót, a NAV elnökét is érintette, ami a kormányba vetett bizalmat is csökkentette (Bartha–Boda 2016); továbbá 2014 és 2015 során három időközi választást⁶ is az ellenzéki jelöltek nyertek, amivel a Fidesz elveszítette alkotmányozó többségét a törvényhozásban. Bár a Fidesz maradt továbbra is a legnépszerűbb párt, támogatottsága 2014 őszétől 2015 tavaszáig jelentősen csökkent.⁷ A migrációs válság 2015 elején kezdődő tematizálásával, majd a népszavazási kampánnyal a Fidesz minden bizonnyal a népszerűségének csökkenését igyekezett visszafordítani.

A politikai okok között természetesen ott van az ellenzékkal, mégpedig elsősorban a Jobbikkal való vetélkedés is. A baloldal nem tudott meggyőző és hatásos alternatívát kínálni a Fidesz migránsdiskurzusára. A Jobbik viszont úgy érezhette, hogy a Fidesz kisajátítja az idegenellenességet, amely addig a radikális jobboldal ügye volt. A Jobbik és a Fidesz között láthatóan egyfajta verseny folyik a tekin-

⁶ 2014. november 23. Budapest, II. sz. egyéni választókerület. Győztes: Horváth Imre, MSZP. 2015. február 22. Veszprém I. (Veszprém) Kész Zoltán, az ellenzék által támogatott független jelölt. 2015. április 12. Veszprém 3. (Tapolca) Ríg Lajos, Jobbik. Forrás: www.valasztas.hu. (Letöltve: 2016. 12. 16.)

⁷ A TÁRKI adatai szerint míg 2014 júliusában a Fidesz a teljes népességben 38%-os támogatottságot élvezett, addig 2015 júliusában ez az arány lecsökkent 22%-ra. Forrás: <http://www.tarki.hu/hu/research/elect/index.html>. (Letöltve: 2016. 12. 16.)

tetben, hogy melyik párt legyen az ügygazda, és ebben a vetélkedésben a Fidesz áll jobban: 2015 elejétől, a párizsi merényletektől Orbán Viktor napirendre vette a migránsok problémáját, és az év folyamán a kormány politikai kommunikációs kampányt folytatott a kérdésben. Bár az országban szerte kihelyezett óriásplakátok a menekülteket szólították meg,⁸ valójában a magyar állampolgároknak üzentek: egyszerre érzékeltetve a probléma súlyát, és a kormány eltökéltségét a magyar érdekek megvédése iránt. A határzár kiépítése mutatta ugyanakkor, hogy a kormány nemcsak beszél, hanem cselekszik is. Mindezek az akciók nehéz helyzetbe hozták a Jobbikot, amely nyilvánvalóan helyeselte azokat, és legfeljebb azzal tudta támadni a kormányt, hogy nem elég, amit tesz. A 2015-ben kezdődő kormánykampányra válaszul vetette fel a Jobbik a népszavazási témát, és 2015 őszén aláírásgyűjtést is kezdett az alábbi kérdés népszavazásra való bocsátásáról: „Egyetért-e azzal, hogy kvóta vagy visszatoloncolás útján idegen országok polgárait ne telepítsék Magyarországra?” A kezdeményezés azonban végül elhalt, és a kormány népszavazási kezdeményezése valósult meg, amelyben a Jobbik – jobb híján – támogatta a kormány álláspontját.

Az érvénytelen népszavazást követően sem csökkent a két párt közötti ügyverseny. 2016 őszén a Fidesz és a Jobbik vitába bonyolódott az Alaptörvény módosítása kapcsán, miután Vona Gábor a javaslat támogatásának feltételül azt szabta, hogy a kormány állítsa le az ún. letelepedési kötvények árusítását. A két párt kölcsönösen képmutatással vádolta egymást: a Jobbik szerint a Fidesz nem gondolja valóban komolyan a bevándorlás korlátozását, hiszen pénzért bárkit beenged az országba, míg a Fidesz szerint a Jobbik, bár támogatta a kormány népszavazási kampányát, valójában mégsem elkötelezett az ország megvédése iránt. A Vona Gábor ellen a Fideszhez közel álló médiában 2016 őszén indult, valamint a Fidesz civil platformjának tekinthető Civil Összefogás Fórum által indított lejárató kampány azt mutatja, hogy a Fidesz a Jobbikot tekinti fő ellenfelének, és a menekültkérdésben, amelyet 2015–2016-ban kiemelt kampánytémává tett, különösen nem hajlandó engedni.

Összefoglalva: a 2016-os népszavazás formailag referendum volt ugyan, de tartalmi, politikai értelemben különbözött a tipikus referendumtól és a hazai előzményektől egyaránt. Bizonyos értelemben a plebiscitumhoz hasonlít a legjobban. Nem egy egyértelmű döntés megerősítéséről vagy elvetéséről szólt, és nem volt világos, hogy milyen közpolitikai, jogi vagy politikai következményekkel jár a nemek vagy az igenek győzelme. A népszavazás sokkal inkább értelmezhető egy olyan politikai kampány elemeként, amelynek célja a kormány és a Fidesz

⁸ Az egységes kék háttérű óriásplakátokon olvasható szövegek az alábbiak voltak: „Ha Magyarországra jössz, be kell tartanod a törvényeinket!”, „Ha Magyarországra jössz, nem veheted el a magyarok munkáját!” „Ha Magyarországra jössz, tiszteletben kell tartanod a kultúránkat!”

népszerűségének visszaszerzése, a kormányzóképeség felmutatása, az állampolgári támogatás megszerzése, és mindezzel – természetesen – a politikai ellenfelek gyengítése. További cél lehetett a helyi kampánystábok működőképességének tesztelése, a szimpatizánsok megerősítése, valamint a 2018-as országgyűlési választás egyik kampánytémájának és az ehhez kapcsolódó ügyszerep rögzítése. A népszavazásoknak ugyanis van kognitív megerősítő, tematizációs (*priming*) hatása: témájuk mint fontos téma rögzülhet a következő választások során (Donovan–Tolbert–Smith 2009). Tegyük mindehhez hozzá, hogy a menekültválságban játszott szerepével Orbán Viktor kilépett az európai politika színpadára (lásd Illés, Körösi és Metz tanulmányát a jelen kötetben). Ezen politikai célok megvalósításához viszont az kellett, hogy a népszavazáson minél többen vegyenek részt, minél többen a kormány álláspontját támogassák, és ideális esetben a népszavazás legyen érvényes és eredményes.

NÉPSZAVAZÁSI MOBILIZÁCIÓ ÉS DEMOBILIZÁCIÓ

A fentiek szerint sejthető, hogy Orbán Viktornak és a Fidesznek fontos volt, hányan vesznek részt a népszavazáson. Az igazi bizonytalanság ugyanis nem az eredményesség, hanem az érvényesség kapcsán merült fel.⁹ A közvélemény-kutatók egyértelműen jelezték, hogy a kormány 2015–2016-os kampánya elérte célját: az emberek elutasítóbbak lettek az idegenekkel, a terrorveszélyt, a migrációs válságot komoly problémának tartották, és elutasították az EU javaslatát a menekültek kvóták szerinti elosztásáról.¹⁰ Ugyanakkor, mivel a Fidesz a 2011-es Alaptörvényben a népszavazások érvényességi korlátját a korábbiakhoz képest megemelte, és a szavazásra jogosult állampolgárok több mint felének érvényes szavazatához kötötte, kétséges volt, hogy elegenden elmennek-e, hiszen az 1989 óta tartott népszavazások közül mindössze kettő esetében haladta meg a részvétel az 50%-ot (az 1989-es „négyigenes” és a 2008-as vizitdíjas népszavazáson; megjegyzendő, hogy a vizitdíjas népszavazás esetében az 50,51%-os részvétel épphogy meghaladta az érvényességi küszöböt).

Melyek voltak azok a tényezők, amelyek alapján magas részvételt lehetett prognosztizálni?

⁹ Orbán Viktor közvetlenül a népszavazás előtt adott interjújában ugyan már arról beszélt, hogy a részvételi arány nem fontos, azonban ez éles ellentétben áll a korábbi nyilatkozataival.

¹⁰ Lásd például a TÁRKI és a Medián vizsgálatait a témában: http://www.tarki.hu/hu/news/2016/kitekint/20160330_pressrelease.pdf vagy <http://median.hu/object.c38fa2c9-5bc2-40c9-ae38-bab515a5f172.ivy>. (Letöltve: 2016. 12. 16.)

I. Erőforrások

Népszavazások esetében is kimutatták azt az intuitíve is valószínűnek látszó összefüggést, hogy pozitív kapcsolat van a szavazás eredménye és a kampány során felhasznált erőforrások között (Muñoz–Guinjoan 2013). A kommunikáció és a kampány intenzitása és a mobilizációs erőfeszítések növelik a szavazáson való részvételt. Nos, a kvótanépszavazás esetében pontos adatokkal nem rendelkezünk, de tudható, hogy a kormány és a Fidesz hatalmas erőforrásokat mozgósított a kampány során. A „nem” szavazatra buzdító plakátok az ország minden településén nagy számban voltak jelen, és kampányhirdetések tömege jelent meg a médiában is. Becslések szerint 10 milliárd forintot bőven meghaladó forrást is elkölthettek a kampány során, ami a népszavazást a legdrágább hazai választássá teszi, de ami mellett a brit „Brexit” népszavazási kampány összes költsége is eltörpül.¹¹ Mindemellett a fideszes politikusok és maga Orbán Viktor is folyamatosan napirenden tartották az ügyet, és szavazásra buzdítottak. Ezzel szemben az ellenzék ellenkampánya korlátozott és erőtlen volt, és a szavazás előtti utolsó napokra-hetekre korlátozódott. A fókuszcsoportos kutatásunk (lásd alább) során is ez volt az általános vélemény azzal a megszorítással, hogy sokan hallottak a Magyar Kétfarkú Kutya Párt szatirikus ellenkampányáról.

2. Negatív üzenetek, konfliktus

Több kutatás is rámutatott a negatív üzenetek és a konfliktus mobilizációs hatására. Kahn és Kenney (1999) szerint a szavazók különbséget tudnak tenni céltalan „sárdobálás” és információs értékkel bíró negatív kampányüzenetek között. Az előző csökkenti a szavazáson való részvételi hajlandóságot, ám az utóbbi növeli. Martin (2008) szerint a negatív információk, a problémák tematizálása növeli az állampolgári érdeklődést a közügyek iránt, a választási részvételt szintúgy. Ugyanilyen hatása van a fenyegető, nemkívánatos politikai alternatíva potenciális bekövetkezésének. A konfliktusról szóló híreknek ugyancsak pozitív mobilizációs hatása van (Schuck–Vliegenthart–De Vreese 2016). A kvótanépszavazás pedig

¹¹ http://hvg.hu/itthon/20160922_A_valasztasi_kampanyal_is_tobbet_kolt_a_kvotakampanyara_a_kormany. Letöltve: 2016. 12. 04. A kormány hivatalos tájékoztatása szerint a kvótanépszavazás kampányára 8,6 milliárd Ft-ot költöttek. Ez a 2014-es választás hivatalos Fidesz-kampányköltségének kilencszerese, ami az arányokat mutatja. Ugyanakkor független civil szervezetek, így a Transparency International számításai szerint a pártok minden választás során jóval többet költenek a hivatalos keretnél. <https://pcblog.atlatszo.hu/2016/12/15/hiheto-kilencszer-annyi-penz-ment-a-kvotaellenes-nep-szavazasi-kampanyara-mint-a-Fidesz-KDNP-2014-es-parlamentival-valasztasi-kampanyara/> Letöltve: 2016. 12. 16.

lényegileg konfliktusra épült Magyarország és az EU, Magyarország és a bevándorlók között. A kormány kommunikációja összekapcsolta hazánk migrációs fenyegetettségét az állítólag rossz EU-döntés és általában az EU általi fenyegetettséggel. A kampány során a terrorveszély is előkerült, aminek különös súlyt adott a referendum előtt egy héttel robbanó, és két rendőrt súlyosan megsebesítő bomba (bár el kell ismerni, hogy a politikusok visszafogottan nyilatkoztak az ügyben, és nem erősítettek rá a terrordiskurzusra). Az állampolgárok szavazatukkal mind ezen veszélyek és fenyegetettségek ellen foglalhattak állást.

3. Információk és média

A választások és a népszavazások eredményét is befolyásolja, hogy az állampolgárok milyen információkhoz jutnak a médiából (De Vreese–Semetko 2004). Bár nem áll rendelkezésünkre részletes média-tartalomelemzés, a tapasztalatok és a szórványos elemzések¹² alapján, valamint a hazai médiapiac sajátosságai miatt nagy biztonsággal állítható, hogy a médiát a kormányálláspont és a menekültkérdés problémái uralták. A kormányálláspont ugyanis nemcsak a közszolgálati adókban jelent meg: az MTI ingyenes híreit számos kereskedelmi médium átveszi. A bulvármédia egy része „kormányközelinek” mondható, másik része viszont tipikusan apolitikus, vagyis ha a kormányoldal álláspontját nem is közvetíti, az ellenérveknek sem ad teret (vö. Boda et al. 2014).

4. A népszavazás kettős mobilizáló hatása

Mivel a kampányba a Fidesz és Orbán Viktor személyesen is erősen „beleállt”, ráadásul a Jobbik is a részvételre buzdított, várható volt, hogy a Fidesz és a Jobbik szimpatizánsai nagy arányban el fognak menni szavazni. Márpedig e két párt szavozótábora a teljes népesség mintegy több mint 40–45%-át tette ki 2016 őszén. Ugyanakkor a népszavazásokon való részvétel mintázata hazai (Tardos 2009) és nemzetközi (Donovan et al. 2009) adatok szerint is eltér az országgyűlési/elnöki választásokon való részvételtől. A népszavazásokon nagyobb számban jelennek meg azok az egyébként politikailag kevésbé aktív vagy a szokásos választói jellemzőkkel kevésbé jól leírható emberek, akik szkeptikusak a pártokkal és a „nagypolitikával” szemben, ám konkrét ügyekben hajlandóak állást foglalni. A kormány

¹² A Mérték Médiaelemzési Műhely szerint a közszolgálati híradók a népszavazást megelőző napokon kiegyensúlyozatlan, egyoldalú közvetítéseket adtak, amelyeket az elemzők „kampányhíradózásnak” neveznek. Lásd <http://mertek.eu/jelentesek/szuropoba-7-kampanyhiradozas> (letöltve: 2016. 12. 16.).

kommunikációja igyekezett a menekültválságot nemzeti ügynek bemutatni, így várható volt, hogy a pártelkötelezett szavazók mellett nagy számban megjelennek a kevésbé elkötelezett, ám a bevándorlás problémáját súlyosnak tartó állampolgárok.

A népszavazáson azonban a részvételi arány (belföldön 43,91, összességében 44,08%) az 1990 óta lezajlott népszavazások részvételi átlaga alatt maradt, ráadásul a leadott szavazatokon belül több mint 6%-ot tettek ki az érvénytelen voksok. Mivel ez utóbbi arány messze meghaladja a szokásosat, sejthető, hogy sokan tudatosan, és egyes ellenzéki pártok érvénytelen szavazásra vagy távolmaradásra buzdító kampányát követve szavaztak így.¹³

Hogyan magyarázható ez az alacsony részvétel, amely az előrejelzéseket is jelentősen alulmúlta?¹⁴ Kutatásunk ezen kérdés megválaszolására irányult, és az alábbi feltevéseket vizsgálta. Fontos megjegyezni, hogy hipotéziseink nem egymást kizáróak: több oka is lehetett – és eredményeink szerint volt is – annak, hogy nem mentek el többen szavazni.

5. Politikai cinizmus és a „túltolt kampány”

A nemzetközi szakirodalom politikai cinizmusnak nevezi a politikából való kiábrándulás és bizalomvesztés jelenségét, amely a politikától való elfordulással és alacsony politikai aktivitással jár (Agger–Goldstein–Pearl 1961). A kutatások szerint a politikai cinizmust növelheti az ún. stratégiai kommunikáció, amely a politika versenyszerűségét, az egyes aktorok várható pozícióját, személyes stílusát vagy népszerűséget hajszoló döntéseit emeli ki (De Vreese 2004; Elenbaas–De Vreese 2008). Álláspontunk szerint a politikai cselekvést nagymértékben meghatározza az a hit, hogy a politika valahogyan a közjót szolgálja (vö. Boda 2012). Feltevésünk, hogy a kormányzat mindent elborító, túlzott, pestiesen szólva „túltolt” kampánya visszaütött: gyanakvást ébresztett a hatalmon lévők motivációjával kapcsolatban, növelte a cinizmust és demobilizált, különösen a politikailag kevésbé elkötelezett szavazók körében. A médiahatás tehát negatívba fordult, és nem tudott érvényesülni a népszavazások potenciális mozgósító ereje a politikailag kevésbé elkötelezett állampolgárok irányában.

¹³ A baloldali ellenzék nem folytatott egységes kampányt. Az MSZP, a DK, az Együtt és a PM a távolmaradásra, a Fodor Gábor vezette Magyar Liberális Párt igen szavazatra biztatott. Az LMP nem foglalt állást. Érvénytelen szavazást egyedül a Magyar Kétfarkú Kutya Párt propagált, de mint említettük, szatirikus kampánya az óriásplakátokon és az interneten keresztül is sokakhoz eljutott.

¹⁴ A Republikon szeptember 30-án 51%-os biztos részvételt mért (lásd <http://republikon.hu/elemlenyesek,-kutasok/160930-nepszavazas-kutasok.aspx>, letöltve 2016. december 16-án), augusztus végén a Publicus 53%-ot (lásd: http://www.publicus.hu/blog/kvotanepszavazas_novekvo_idegenllesseg_valtozatlan_reszveteli_szand/, letöltve 2016. december 16-án).

HI. A távolmaradók túlzottan tartották a kormány népszavazási kampányát.

H2. A népszavazás nem tudta megszólítani a politikailag kevésbé elkötelezett állampolgárokat.

6. A népszavazás üzenete konfliktusba került az EU-párti attitűdökkel

A népszavazási kampány üzenete nem volt teljesen világos. Ez a homályosság egyfelől persze tág kereteket adott a kormánynak is az ügy megfogalmazását illetően: a kampányban szó volt a bevándorlásról, a bevándorlók okozta problémákról, a terrorveszélyről, az EU képtelenségéről a probléma kezelésére, a kvótamechanizmusról mint rossz döntésről, és általánosabban a magyar érdekek védelméről az EU-val és a bevándorlókkal szemben. Úgy tűnhetett, a népszavazás egy egész problémahalmazra ad valamilyen választ. Ugyanakkor úgy véljük, az EU-ellenes üzenetek összeütkeztek a magyarok széles körű EU-pártiságával, hiszen a különböző felmérésekből tudható, hogy a megkérdezettek 75–80%-a egyetért hazánk EU-tagságával.¹⁵

H3. A távolmaradók között szignifikánsan erősebb az EU-pártiság, mint a szavazók között.

7. A népszavazás tétje nem volt teljesen világos

A kampány üzenetének fókuszátlansága miatt a népszavazás tétje talán nem volt kellőképpen világos. Az sem zárható ugyanakkor ki, hogy a bevándorlás-problémát az emberek nem tartották valóban fontos problémának. A Medián felmérése alapján 2015 folyamán ugyan szinte a semmiből a menekültválság lett a legfontosabb probléma a megkérdezettek szerint,¹⁶ azonban 2016 szeptemberében a megkérdezettek már az egészségügy helyzetét említették mint legfontosabb problémát, és csak ezután következett a menekültválság.¹⁷ Az sem kizárható továbbá, hogy ha valaki aggódik is a menekültválság miatt, a népszavazást ettől még tarthatja nem megfelelő eszköznek a probléma kezelésére. Ha a migránsválság valódi probléma lenne, akkor azt várhatnánk, hogy az általa érintett megyékben magasabb lesz a részvétel. Azt feltételezzük, hogy ez nem így volt.

¹⁵ A jelen kutatás keretében végzett felmérés szerint a megkérdezettek 77%-a Magyarország EU-tagsága mellett szavazna.

¹⁶ <http://median.hu/object.c38fa2c9-5bc2-40c9-ac38-bab515a5f172.ivy>.

¹⁷ <http://444.hu/2016/12/15/kvotanepszavazas-utan-megint-a-korrupciot-tartjak-tobben-sulyos-problemanak>

H4. A távolmaradók szerint a népszavazásnak nem volt valós tétje.

H5. A menekültválság által közvetlenül érintett településeken és megyékben nem volt az átlagosnál magasabb a népszavazási részvétel.

Hipotéziseinket egy 2016 novemberében elvégzett reprezentatív közvélemény-kutatás adatain teszteltük.¹⁸ Felhasználtuk továbbá a Nemzeti Választási Iroda által működtetett www.valasztas.hu oldal hivatalos adatait. Végül, három fókuszcsoportos vizsgálat is készült annak érdekében, hogy a motivációkat finomabb eszközökkel is lehessen elemezni. A fókuszcsoportos kutatás természetesen nem alkalmas hipotézistesztelésre, de úgy véljük, eredményei hasznos és érdekes adalékokkal szolgálnak a kérdés jobb megértéséhez, továbbá plauzibilisebbé is tehetik hipotéziseinket.

EREDMÉNYEK

Az eredmények bemutatását a népszavazás valós részvételi arányainak elemzésével kezdjük. A Nemzeti Választási Iroda által közreadott adatok közül elemzésünkben kizárólag a belföldi szavazókra vonatkozókat használjuk. Ennek oka, hogy a Závecz Research által készített minikutatás értelemszerűen csak őket tudta elérni, sem a külföldi levélben szavazókat, sem a külföldön dolgozó/tanuló követségeken szavazókat nem tudta lekérdezni. A teljes, összes választópolgárra és a belföldi szavazókra számított részvételi adatsorban van ugyanakkor némi különbség (44,08 vs. 43,91%).¹⁹ Fókuszunk tehát az összes, lehetséges választópolgárhoz képest némiképp szűkebb.

Az I. táblázatban összefoglaltuk a 2016. október 2-i népszavazás legfontosabb részvételi adatait megyei szinten. Legmagasabb, 50% feletti részvétel Vas és Győr-Moson-Sopron megyében, míg a legalacsonyabb, 40% alatti Budapesten volt. Lényegesen az országos átlag alatti szinten található még Baranya megye részvételi átlaga is (40,74%).

Ahogy azt fentebb jeleztük, a hazai (Tardos 2009) és nemzetközi (Donovan et al. 2009) szakirodalom szerint a népszavazási részvétel eltér az országgyűlési/elnöki választásokon való részvételtől. A népszavazásokon nagyobb számban jelennek meg azok az egyébként politikailag kevésbé aktív vagy a szokásos választói jellemzőkkel kevésbé jól leírható emberek, akik szkeptikusak a pártokkal és a

¹⁸ A lekérdezést a Závecz Research Intézet végezte. A minta az ország felnőtt népességét nemi hovatartozás, életkor, iskolai végzettség és a lakóhely településtípusa szerint reprezentálja, és 1000 fő személyes megkérdezésével készült.

¹⁹ A levélben szavazó külföldi állampolgárok részvételi aránya 47,47%, a külképviseleteken személyesen szavazók aránya 83,34% volt, azonban ez utóbbi esetben a regisztrált állampolgárok száma mindössze II 231 fő volt. Érdekesképp megemlítjük, hogy messze a legtöbben, 1327-en Londonban regisztráltak a névjegyzékben.

I. táblázat.

	A	B	C	D	E	F
	Népszavazás, 2016. 10. 02. belföldön megje- lentek aránya (%)	Összes népszavazás részvételi átlaga	Népszavazá- sok részvételi átlaga*	Különbség (B–A)	Különbség (C–A)	OGY- választások részvételi átlaga
Budapest	39,43	48,44	54,64	9,01	15,21	70,79
Baranya	40,74	43,38	49,12	2,64	8,38	63,81
Bács-Kiskun	45,95	38,31	43,89	-7,64	-2,06	59,95
Békés	43,15	39,44	44,52	-3,71	1,37	61,88
Borsod-Abaúj- Zemplén	41,71	40,22	45,16	-1,49	3,45	62,14
Csongrád	44,70	40,28	45,69	-4,42	0,99	62,04
Fejér	45,04	41,63	47,65	-3,41	2,61	63,39
Győr-Moson- Sopron	51,11	46,98	53,44	-4,13	2,33	68,50
Hajdú-Bihar	43,15	37,15	42,33	-6,00	-0,82	59,50
Heves	46,04	42,49	47,78	-3,55	1,74	64,83
Jász-Nagykun- Szolnok	42,55	38,33	43,54	-4,23	0,99	60,50
Komárom- Esztergom	43,73	42,72	48,76	-1,01	5,03	64,22
Nógrád	45,08	42,47	47,62	-2,61	2,54	63,37
Pest	43,61	42,22	48,53	-1,39	4,92	64,14
Somogy	44,63	40,83	46,11	-3,80	1,48	61,99
Szabolcs- Szatmár-Bereg	44,58	36,85	41,79	-7,73	-2,79	59,61
Tolna	45,67	41,69	47,19	-3,99	1,52	62,57
Vas	52,01	46,77	53,35	-5,24	1,34	69,08
Veszprém	47,56	44,78	50,77	-2,79	3,21	66,78
Zala	48,62	41,85	47,62	-6,77	-1,00	64,90
Ország	43,91	42,48	48,18	-1,43	4,27	64,47
átlag	–	–		-3,11	2,52	–
szórás	–	–		3,73	3,92	–

Színezés:

I. oszlop: a 2016. október 2-i népszavazás valós részvételi eredménye megyénként.

* Az 1990. július 29-i, a köztársasági elnök megválasztási módjáról megrendezett népszavazáson kívül az összes többi országos népszavazáson megjelentek részvételi átlaga megyénként.

A sötét sorok a menekültválsággal érintett megyéket jelzik. Sötétített színezés: az adott megye közvetlenül érintett a menekültválságban. Minél sötétebb a sor, annál érintettebb a megye.

A félkövérrel jelzett oszlopok a különbségoszlopok.

Részvételi adatok összehasonlítása

G	H	I	J	K
Különbség (F–A)	Önkormányzati választások részvételi átlaga	Különbség (H–A)	EP-választások részvételi átlaga	Különbség (J–A)
31,36	45,10	5,67	44,43	5,00
23,07	49,20	8,46	32,42	–8,32
14,00	44,15	–1,80	30,85	–15,10
18,73	45,94	2,79	30,39	–12,76
20,43	51,91	10,20	30,90	–10,81
17,34	44,59	–0,11	32,35	–12,35
18,35	46,07	1,03	33,09	–11,95
17,39	49,81	–1,30	37,08	–14,03
16,35	43,11	–0,04	29,73	–13,42
18,79	50,72	4,68	32,82	–13,22
17,95	45,72	3,17	29,23	–13,32
20,49	45,23	1,50	32,68	–11,05
18,29	52,98	7,90	32,78	–12,30
20,53	45,38	1,77	35,31	–8,30
17,36	51,11	6,48	31,59	–13,04
15,03	53,29	8,71	29,07	–15,51
16,90	49,44	3,77	32,10	–13,57
17,07	53,25	1,24	37,41	–14,60
19,22	49,50	1,94	35,02	–12,54
16,28	48,87	0,25	33,89	–14,73
20,56	46,35	2,44	34,58	–9,33
18,75	–	3,32	–	–11,79
3,61	–	3,55	–	4,40

Magyarázat:

különbség B–A: a korábbi, összes népszavazás részvételi átlaga megyénként – adott megye részvétele a 2016. október 2-i népszavazáson;
 különbség C–A: az 1990. július 29-i népszavazás kivételével a korábbi népszavazások részvételi átlaga megyénként – adott megye részvétele a 2016. október 2-i népszavazáson;

különbség F–A: országgyűlési választások részvételi átlaga megyénként – adott megye részvétele a 2016. október 2-i népszavazáson;

különbség H–A: önkormányzati választások részvételi átlaga megyénként – adott megye részvétele a 2016. október 2-i népszavazáson;

különbség J–A: európai parlamenti választások részvételi átlaga megyénként – adott megye részvétele a 2016. október 2-i népszavazáson;

Forrás: www.valasztas.hu; saját számítás.

„nagypolitikával”. Tardos Róbert jelzett cikkében arra utal, hogy a magyarországi népszavazási adatok leginkább a lokális szavazások, azaz az önkormányzati választások mintázataira hasonlítanak (Tardos 2009, I41–I43). Az. I. táblázat tartalmazza a magyarországi összes választási esemény (első fordulójának) részvételi adatait. Minden részvételi típust megyénként átlagoltunk, majd megnéztük a 2016. októberi népszavazáson megjelentek arányának és a különböző részvételi típusok arányának különbségét. Ha a különbség oszlop negatív előjelű volt, az azt jelentette, hogy az adott megyében magasabb volt a részvételi arány októberben, mint a korábbi népszavazások, országgyűlési, önkormányzati választások és EP-választások részvételi átlaga. Népszavazási átlag oszlopból kettőt is készítettünk. Ennek oka, hogy az 1990. július 29-i, a köztársasági elnök megválasztási módjáról megrendezett népszavazáson extrém alacsony volt a részvételi arány (országosan 13,98%, de volt olyan megye, ahol a részvétel éppen csak elérte a 10%-ot). Miután ez a népszavazás teljesen eltérő mintázatot mutatott az azt megelőzőtől és az azt követőektől egyaránt, ezért módszertanilag indokoltnak láttuk, hogy olyan átlagot is alkalmazzunk, amelyben nincs benne ez a kiugró eset.

A kapott eredmények azt mutatják, hogy a kötelező menekültkvótákról szóló népszavazás legkevésbé sem hasonlít az országgyűlési választások, valamint az EP-választások részvételi mintázataira. Az előbbitől lényegesen alacsonyabb, a másodiktól lényegesen magasabb minden megyében. Mindkét esetben Budapesten a legnagyobb az eltérés oly módon, hogy az átlagok alapján, a fővárosban az országgyűlési és az EP-választásokon is érdemben magasabb részvételek voltak az elmúlt 25 évben.

A 2016. október 2-i népszavazás részvételi mintázata a korábbi népszavazások és a helyi, önkormányzati választások részvételi arányainak felel meg leginkább. Ha az összes népszavazást vizsgáljuk, akkor Baranya megye és Budapest kivételével mindenütt némiképp magasabb volt, mint a népszavazási átlagok, viszont, ha kivesszük a népszavazási részvételi átlagokból az extrém alacsony 1990-est (A köztársasági elnök választásáról), a különbségek a legtöbb esetben kisebbek lesznek, vagyis a 2016-os kvótanépszavazás belesimul a szokásos népszavazási részvételek mintázatába. Az eltérés ebben az esetben is Budapesten és Baranya megyében a legnagyobb, oly módon, hogy mindkét helyszínen általában magasabb szokott lenni a megjelenési arány, mint volt 2016. október 2-án. A budapesti extrém alacsony részvétel mögött a magunk részéről tudatos magatartást feltételezünk, amely összefüggésben lehet egyrészt a politikai affinitás átlagosnál magasabb szintjével, másrészt a baloldali pártok erős budapesti beágyazottságával.

Az önkormányzati választások részvételi átlagához képest – néhány kivételtől eltekintve – a kvótanépszavazáskor inkább hajszálnyival alacsonyabb volt a megjelenés. Első ránézésre azt mondhatjuk, hogy Tardos Róbert hipotézise igazolható. Úgy tűnik, hogy az egész országot tekintve a vizsgált népszavazáson mintha

1. ábra. A menekültválság által érintett települések és régiók

Forrás: <http://24.hu/kozelet/2015/09/18/itt-egy-terkep-a-magyarorszagi-menekultvalsagrol/>

ténylegesen kevésbé érvényesült volna a „nagypolitikai”, másképpen pártpolitikai szempont – ami az országgyűlési és az EP-választások jellegzetessége –, és ténylegesen mintha a helyi lakosságot mozgatta volna meg jobban az ügy.

Témánk szempontjából érdemes külön is megvizsgálni azokat a megyéket, amelyek ténylegesen érintettek voltak a menekültválság hónapjaiban. A 2015. évi nyári, kora őszi súlyos menekültválság – a sajtó által készített összeállítás alapján – ugyanis közvetlenül néhány települést érintett Magyarországon. Ezek a települések leginkább a déli határ mentén helyezkednek el. Az emlékeztető, spontán vonulások kezdőpontja Röszke és közvetlen környezete, középpontja Budapest (a VIII. kerület – Keleti pályaudvar és II. János Pál pápa tér), végpontja pedig Hegyeshalom, az osztrák–magyar határátkelő volt (később a tranzitirány áttevődött a szerb határtól a horvát és részben a szlovén határ irányába). Ha valahol, ezekben a megyékben, és közvetlenül ezeken a településeken lehetett valós tétje a népszavazásnak. Az ott élők személyesen tapasztalhatták meg a menekültválság következményeit. Az érintett megyék tehát, mindenekelőtt Csongrád, majd Baranya, illetve Somogy és Zala, kisebb részben Fejér, Vas, illetve Bács-Kiskun és Hajdú-Bihar, a kimeneteli oldalon pedig Győr-Moson-Sopron megye.

A közvetlenül vagy inkább érintett megyék mindegyikében – Baranya megyétől eltekintve – magasabb volt a részvétel a kvótanépszavazáson, mint a korábbi, összes népszavazás átlagaiban, ha azonban a szűkített népszavazási részvételi átlagot vizsgáljuk, korántsem ilyen egyértelmű az eredmény. A legközvetlenebbül

érintett Csongrád, Baranya, Somogy megyékben a szokásoshoz képest 2016 októberében – eltérő mértékben ugyan, de – alacsonyabb volt a részvétel, míg Zala megyében hajszálnyival magasabb.

Az önkormányzati választásokhoz viszonyítva még kevésbé egyértelmű az összefüggés. Míg Baranyában és Somogy megyében érdemben alacsonyabb volt a részvétel, addig Csongrád megyében szinte pontosan az önkormányzati választások átlagaira hasonlít a menekültkvótákról szóló népszavazás részvételi mintázata.

A rendelkezésre álló adatbázis lehetővé teszi a településszintű összehasonlítást is. A korabeli sajtó hírei alapján azonosítottuk azokat a településeket, amelyek a leginkább érintettek voltak a menekültkrízisben. Ebben az esetben azonban – annak érdekében, hogy a lehető legkevésbé kelljen aggregálni az eredményeket – nem a korábbi részvételekhez hasonlítunk, hanem a megyén belüli eredményekhez. Pozitív volt a különbség oszlopa, ha a menekültválságban érintett községben/városban többen mentek el, mint a megyében vagy a hasonló típusú településeken.

A menekültválságban közvetlenül érintett települések eredményei nem mutatnak egy irányba. Vannak olyan települések, amelyeknél a részvétel magasabb a megyei részvételi átlagnál (pl. Martonfa, Gyékényes, Zákány, Sormás, Vámosszabadi), míg másoknál lényegesen alacsonyabb, mint a megyei átlag (pl. VIII. kerület, Szeged, Nagykanizsa), végül pedig olyan települések is láthatók a 2. táblázatban, amelyek szinte pontosan a megyei részvételi átlagot „hozták” 2016. október 2-án (pl. Magyarbóly, Körmen, Debrecen). A tisztánlátás érdekében az összehasonlítást az adott megyén belüli hasonló települések átlagaival is érdemes megtenni abban a reményben, hogy így pontosabban láthatók a részvételi tendenciák. A kiválasztott 21 településből 13-ban az adott megye hasonló településeinek átlagaitól kisebb részvétel rögzíthető, 8 esetben viszont magasabb. A menekültválság által legjobban érintett öt település (Budapest VIII. kerület, Röske, Ásotthalom, Szeged, Hegyeshalom) esetében viszont a változás egy irányba mutat: ezeken a településeken a megye hasonló méretű és jogállású településeihez képest alacsonyabb volt a 2016. október 2-i népszavazáson való részvétel. Igaz ugyanakkor, hogy az országos részvételi aránynál viszont – a VIII. kerület és Szeged kivételével – magasabbak a megjelenési arányok.

Összességében a részvételi adatok igazolni látszanak H5 hipotézist: még a menekültprobléma által érintett települések, megyék részvétele sem lényegesen magasabb. Ez vagy azt jelenti, hogy a migráció által érintett régiókban sem tartják azt nagyobb problémának, mint máshol, vagy azt, hogy az állampolgárok a népszavazást nem látták alkalmasnak a probléma kezelésére. Mindenesetre nem a menekültek tényleges jelenlétéből következett a részvétel vagy az otthon maradás dichotómiája közötti választás.

Elemzésünk második részében a már többször említett minikutatás eredményein keresztül vizsgáljuk felállított hipotéziseinket.

2. táblázat. A menekültválság során érintett települések lakóinak részvételi magatartása

	Megye	Település jellege	Szavazóként megjelent választópolgárok aránya (%)	Megye részvételi átlaga (%)	Megye megyei jogú városainak részvételi átlaga	Megye városainak részvételi átlaga	Megye községeinek részvételi átlaga	Részvétel különbsége (település–megye)	Részvétel különbsége (település–megye)
VIII. kerület	Budapest	kerület	32,45	39,43	–	–	–	–6,98	NE
Röszke	Csongrád	község	47,22	44,70	41,41	48,07	48,05	+2,52	–0,83
Ásotthalom	Csongrád	község	47,20	44,70	41,41	48,07	48,05	+2,50	–0,85
Szeged	Csongrád	mjv	37,82	44,70	41,41	48,07	48,05	–6,88	–3,59
Martonfa	Baranya	község	59,55	40,74	38,26	40,13	43,96	+18,81	+15,59
Beremend	Baranya	község	37,68	40,74	38,26	40,13	43,96	–3,06	–6,28
Illocska	Baranya	község	38,05	40,74	38,26	40,13	43,96	–2,69	–5,91
Magyarbóly	Baranya	község	40,99	40,74	38,26	40,13	43,96	+0,25	–2,97
Gyékényes	Somogy	község	55,23	44,63	43,67	43,35	45,91	+10,6	+9,32
Barcs	Somogy	város	41,79	44,63	43,67	43,35	45,91	–2,84	–1,56
Zákány	Somogy	község	56,26	44,63	43,67	43,35	45,91	+11,63	+10,35
Sormás	Zala	község	55,97	48,62	45,19	49,74	51,15	+7,35	+4,82
Nagykanizsa	Zala	mjv	42,23	48,62	45,19	49,74	51,15	–6,39	–2,96
Letenye	Zala	város	44,54	48,62	45,19	49,74	51,15	–4,08	–5,2
Bicske	Fejér	város	48,31	45,04	43,45	46,14	43,6	+3,27	+2,17
Kiskunhalas	Bács-Kiskun	város	43,83	45,95	43,38	45,79	47,83	–2,12	–1,96
Szentgotthárd	Vas	város	53,40	52,01	47,32	50,96	56,47	+1,39	+2,44
Körmend	Vas	város	52,72	52,01	47,32	50,96	56,47	+0,71	+1,76
Vámosszabadi	Győr-Moson-Sopron	község	58,28	51,11	47,41	51,27	54,77	+7,17	+3,51
Hegyeshalom	Győr-Moson-Sopron	község	50,50	51,11	47,41	51,27	54,77	–0,61	–4,27
Debrecen	Hajdú-Bihar	mjv	43,09	43,15	43,09	42,73	44,15	–0,06	NE

I. oszlop: a 2016. október 2-i népszavazás valós részvételi eredménye megyénként.

A félkövérrel jelzett oszlopok a különbségeket jelzik. Az első az adott település és a megyei részvétel különbsége.

A második oszlop pedig az adott település és az azonos jellegű települések részvételi átlaga közötti különbség.

Forrás: www.valasztas.hu; saját gyűjtés és számítás.

Kvalitatív kutatási eredmények

A 2016. október 28-án és 29-én készített 3 fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetés során a Závecz Research munkatársainak segítségével olyan személyeket kérdeztünk meg Budapesten és Szegeden, akik vagy nem vettek részt a népszavazáson, vagy elmentek ugyan, de érvénytelenül szavaztak.²⁰ A kvalitatív technikák nem igazán alkalmasak hipotézisek tesztelésére, hiszen nem számszerűsíthetők, de arra igen, hogy egyrészt segítsék a hipotézisek megfogalmazását, másrészt hozzájáruljanak a hipotézisekkel kapcsolatos lakossági attitűdök feltárásához.

A fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetéseken a népszavazás érvénytelenségének 3 fő okát fogalmazták meg a beszélgetőtársak:

- I. a népszavazás hiteltelensége és ehhez kapcsolódóan az, hogy a népszavazáson feltett kérdésre nem adható jó válasz:

„nem volt tétje”, „kibúzták a tétet alóluk Brüsszelben”, „árnyékboksz”

2. általános politikai érdektelenség uralkodik az országban, elfásultak az emberek:

„az én szavazatom úgysem számít”, „azt is lehetett tudni, hogy akármilyen is lesz az eredmény, módosítják az Alaptörvényt”

3. a fennálló rendszer (helyesebb itt a rezsim szó használata, lásd Körösenyi 2015) kritikája:

*„nem akartam Orbánt támogatni a részvétellel”
„nem akarok asszisztálni a céljaikhoz”,
„üzenni akartam a kormánynak, hogy ő is megértse”*

A fővárosi távolmaradók körében jelent meg az okok között „az otthon maradás nem más, mint az Európai Unió melletti kiállítás” narratívája, valamint körükben hangsúlyozták leginkább a tétnélküliséget:

*„EU-párti vagyok, és ezt leginkább azzal tudtam a magam számára igazolni, ha nem veszek részt egy hamis kérdésfeltevés igazolásában”;
„semmi értelme nem volt, mindegy, mi az eredmény, nem befolyásol semmit”;
„felesleges volt, a kormány e nélkül is azt csinál, amit akar”.*

A szegedi passzív választók a népszavazást egyfajta előrehozott választásnak és nem népszavazásnak fogták fel, amiben nem akartak részt venni. Ebben a „játsmában” az otthon maradásukkal akartak a kormány ellen szavazni. Viselkedésüket leginkább az alábbi érvekkel támasztották alá:

²⁰ A fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetések specifikációját lásd a mellékletben.

„Ez egy előrehozott választás volt, de csak a Fideszre lehetett szavazni, rájuk nem akartam, mert nem szeretem őket, inkább otthon maradtam.”

„Aki az ellenzékre szavaz, az otthon maradt”.

A kampányról a távolmaradók és az érvénytelenül szavazók is elmondták, hogy annak lényegét nem a menekültek jelentették, igazán nem is volt tétje a népszavazásnak, sokkal inkább a Fidesz belpolitikai céljait, erejének aktuális demonstrációját szolgálta, egyfajta főpróbája volt a következő parlamenti választásnak. Egységes volt a vélekedés azzal kapcsolatban is, hogy a kampány méretét eltúlzottnak ítélték, minden csoportban említették, hogy „a csapból is a népszavazás folyt”, hogy minden típusú médiafelületen szokatlanul nagy gyakorisággal szerepeltek hirdetések, hírműsorokban, hírportálokon is folyamatosan terítéken volt a téma. Feltűnő volt, hogy még a legkisebb településeken is erős volt a jelenlét. Mindezt a megkérdezettek „hisztériakeltésnek” minősítették.

Konszenzus volt a résztvevők között abban is, hogy az otthonmaradók passzív ellenállást valósítottak meg, az érvénytelenül voksolók viszont inkább aktívan szembeszegültek a hatalommal. A 3. táblázat összefoglalja azokat a jellemző motivációkat, magatartástípusokat, amelyeket a választadók megneveztek az érvénytelenül szavazás és az otthon maradás vonatkozásában.

A fókuszcsoportos beszélgetés alapján azt mondhatjuk, hogy a politikai cinizmus és a népszavazás valódi tétjével kapcsolatos szépszis fontosabb, míg a „túltolták a kampányt” és az EU melletti kiállás gyengébb szerepet játszott a távolmaradásban.

3. táblázat. Az érvénytelenül szavazók és az otthonmaradók jellemző típusai a fókuszcsoportok résztvevői szerint

Érvénytelenül szavazók	Távolmaradók
Akik demonstrálni szeretnék, hogy felelős polgárok, akik számára fontos a demokrácia és a szavazati jog, ugyanakkor a szavazáson feltett kérdést nem tartják relevánsnak (társadalmi felelősség)	Közönyösek, felelőtlenek, akiket nem érdekel a közösség sorsa („hedonista fogyasztó”)
Kritikát fejeznek ki „közvetlen fricska, üzenet”	Akik tiltakozásukat így fejezték ki, nem akartak partnerek lenni értelmetlen vagy átláthatatlan és zavaros megmozdulásokban („passzív ellenálló”)
Akik félnek nem elmenni („a bizottság számon tartja”, „nem kapja meg a pályázati pénzt, ha nem megy el”)	Kiábrándultak, akik nem hiszik, hogy hatással lehetnek a közösség életére („tanult tehetetlen”)
Az érvénytelen szavazat konkrét, mérhető politikai aktivitás	

Kvantitatív kutatási eredmények

Az elemzés harmadik lépéseként egy 1000 fős, 18 éven felüli magyar választópolgárokra reprezentatív survey vizsgálat eredményei alapján teszteljük felállított hipotéziseinket. Mint a fentebbi alfejezetekből kitűnt, a népszavazás valós eredményei, valamint a fókuszcsoportos beszélgetéseken elhangzottak inkább a H4-es hipotézist erősítenek, ugyanakkor közvetetten ugyan, de a H1 és a H3 hipotézis mögé is lehet a beszélgetések során többször elhangzott álláspontot felsorakoztatni.

A vizsgálatban kétféle módon is teszteltük, hogy mi lehetett az oka az érvénytelenségnek. Először ún. nyitott kérdés segítségével arra kértük a vizsgálatban részt vevőket, hogy fogalmazzák meg, miért nem mentek el kellő számban az emberek az október 2-i népszavazásra. Másodszor pedig saját magunk által megfogalmazott állításokat teszteltünk.

A nyitott kérdések kódolása alapján készített 2. ábra mutatja, hogy a magyar társadalom szerint az „érdektelenség” okozta leginkább a 2016. október 2-i népszavazás sikertelenségét (a 7II válasz egynegyede). Ehhez járul a fásultság (5%) és az általános politikaellenesség (5%), amelyek hasonló magyarázathalmazt alkotnak. A tiltakozás (9%) és a baloldal ellenkampánya (5%) az egyik oldalon, míg a másik oldalon a lustaság (4%), a butaság (4%) és a potyautasság (3%) jelenik meg magyarázatként. Az előbbiben a kormány és személyesen Orbán Viktor elleni felszólamlás, valamint a baloldal sikeres ellenkampánya érhető tetten, a másik oldalon a csalódott jobboldali narratíva látható: az embereket félrevezette az ellenzék, lusták, azt hitték, hogy majd más szavaz helyettük, és nem fogták fel a kérdés jelentőségét. Megjelennek olyan magyarázatok is, amelyek a kérdés feleslegességére, valamint arra utalnak, hogy már úgymint eldöntött volt az egész. Az eleve elrendeltetett jelleg két szempontból is megragadható, egyrészt a kormány oldaláról – úgymint azt csinál a kormány, amit akar –, másrészt az EU részéről is. Az EU döntéseit nem tudjuk befolyásolni, nem a mi szintünk. Az Unió-pártiság, valamint az, hogy a kormánypropagandát túlzottan erőteljesnek ítélték, csak másodlagos, sőt inkább harmadlagos szempontként figyelhető meg a válaszokban.

Második lépésben hat állítást teszteltünk a népszavazás érvénytelenségével kapcsolatosan. A feltett kérdéseket és a mögöttük meghúzódó hipotézist lásd a 4. táblázatban.

Az 5. táblázat jelzi, hogy a hat tesztelt érvénytelenségi ok közül az átlageredményeket figyelembe véve a legfontosabb a népszavazás tétnélkülisége volt (átlagpont 3,39), ezt követte az emberek kormány elleni tiltakozása (3,31 pont). Három ok, a kormányzat túl erős propagandája, az EU-ellenesség és az általános politikaellenesség nagyjából azonos, közepes átlagértékű, míg a válaszok átlageredményei alapján a legkisebb szerepe a sikeres baloldali ellenkampánynak lehetett (2,72 át-

2. ábra. Mekkora szerepe volt abban, hogy kevesen mentek el a népszavazásra – nyitott kérdés

Magyarázat: minél nagyobb egy szó, annál magasabb az említettsége.

4. táblázat. A hipotézisek és a survey vizsgálat során tesztelt érvénytelenségi ok

Hipotézis	Feltett kérdés
<i>Politikai cinizmus és a „túltolt kampány”</i>	
H1. A távolmaradók túlzottnak tartották a kormány népszavazási kampányát.	a kormányzat túl erős kampányt folytatott [tétnelküliség]
H2. A népszavazás nem tudta megszólítani a politikailag kevésbé elkötelezett állampolgárokat.	az embereket nem érdeklik a politikai ügyek [apolitikusság]
A fentiek ellenreakciói, tudatos otthon maradás.	sikeressé vált a baloldali ellenzék otthon maradásra buzdító kampánya [baloldal]
	az emberek így tiltakoztak a kormány ellen [tiltakozás].
<i>A népszavazás üzenete konfliktusba került az EU-párti attitűdökkel</i>	
H3. A távolmaradók között szignifikánsan erősebb az EU-pártiság, mint a szavazók között.	a népszavazás során feltett kérdés az EU ellen szólt [EU-ellenesség]
<i>A népszavazás tétje nem volt teljesen világos</i>	
H4. A távolmaradók szerint a népszavazásnak nem volt valós tétje.	a népszavazásnak nem volt valós tétje

lagpont). Többdimenziós skálázás módszere révén megpróbáltuk az érvénytelenség magyarázó okai mögötti látens dimenziókat megvizsgálni, és térben ábrázolni. A sokváltozós statisztikai eljárás révén kitűnt, hogy három érvénytelenségi indok közel áll egymáshoz. Ezek a kormány elleni tiltakozás, a baloldali pártok sikeres ellenkampánya és a kérdés EU-ellenes éle. E három, a kétdimenziós térben egymáshoz nagyon közel álló ok mellett a fennmaradó három ok teljesen széttagolt, térbeli kapcsolatot nehezen lehet közöttük kimutatni. A kétdimenziós tér origójához legközelebb az emberek apolitikussága áll. Tőle, és egyébként az összes többi

5. táblázat. Az érvénytelenség magyarázatai részvétel alapján
(I-től 5-ig terjedő skála átlagai)

	A népszavazásnak nem volt valós tétje*	Az emberek így tiltakoztak a kormány ellen*	A kormányzat túl erős kampányt folytatott az utolsó időszakban	A népszavazás olyan kérdést feszegetett, amely az Európai Unió ellen szólt*	Az embereket nem érdeklik a politikai ügyek	Sikeres volt a baloldali ellenzéki pártok otthon maradásra biztató kampánya
nem vett részt	3,73*	3,47*	3,22*	3,50	3,01	2,77
igennel szavazott**	2,94	3,35	2,95	3,49	3,47	2,44
nemmel szavazott	3,17*	3,15*	3,18*	2,84	3,21	2,69
érvénytelenül szavazott	2,98	3,81	2,92	3,53	3,24	2,82
minta	3,39	3,31	3,18	3,15	3,14	2,72

* Statisztikai értelemben szignifikáns különbség a csoportok között (ANOVA). A statisztikai próbák alapján a nemmel szavazók és az otthonmaradók véleménye következetesen eltér egymástól, $p \leq 0,05$.

** Az alacsony elemszám miatt az igennel (N=22) és az érvénytelenül szavazók (N = 27) eredményei csak tájékoztató jellegűek.

állítástól legtávolabb a tétnélküliség helyezkedik el. A másik végpontot pedig a „túltolták a kampányt” magyarázata adja.

Ha ezeket az okokat megvizsgáljuk a szerint, hogy a kérdezett részt vett-e a népszavazáson és hogyan szavazott,²¹ három magyarázat esetében mutatható ki statisztikai értelemben szignifikáns különbség a különböző részt vevő vagy otthon maradó csoportok között (a tétnélküliség, a tiltakozás és az EU-ellenesség). Azok, akik nem vettek részt a referendumon, legfontosabb okként a népszavazás tétnélküliségét nevezték meg (3,73 pont), ezt követte közel azonos, az átlagot jóval meghaladó módon a népszavazáson feltett kérdés EU-ellenessége és a kormány elleni tiltakozás.

²¹ Érdemes megjegyezni, hogy a 2016. október 20–25. között, azaz a népszavazást követő 3. héten lezajlott vizsgálatban a valósághoz képest magasabb azok aránya, akik saját bevallásuk szerint részt vettek a választáson. A vizsgálatban részt vevők 59%-a emlékezett úgy, hogy részt vett, és valamilyen módon szavazott október 2-án. E jelenség nem ismeretlen a választásszociológiában. Tardos Róbert jelzett cikkében a 2008-as népszavazást követő vizsgálat vonatkozásában 7%-os többlérvénytelenségről számolt be (Tardos 2009, 152). Tardos a cikkben részletesebben kifejti a többlérvénytelenség jelenségének vélhető okait. Úgy véljük, hogy 2016-ban is érvényesült egyfajta győzteshez húzás, a kormány győztes kommunikációjához való természetes adaptálódás.

6. táblázat. Az érvénytelenség magyarázatai pártpreferenciák szerint (1-től 5-ig terjedő skála átlagai)

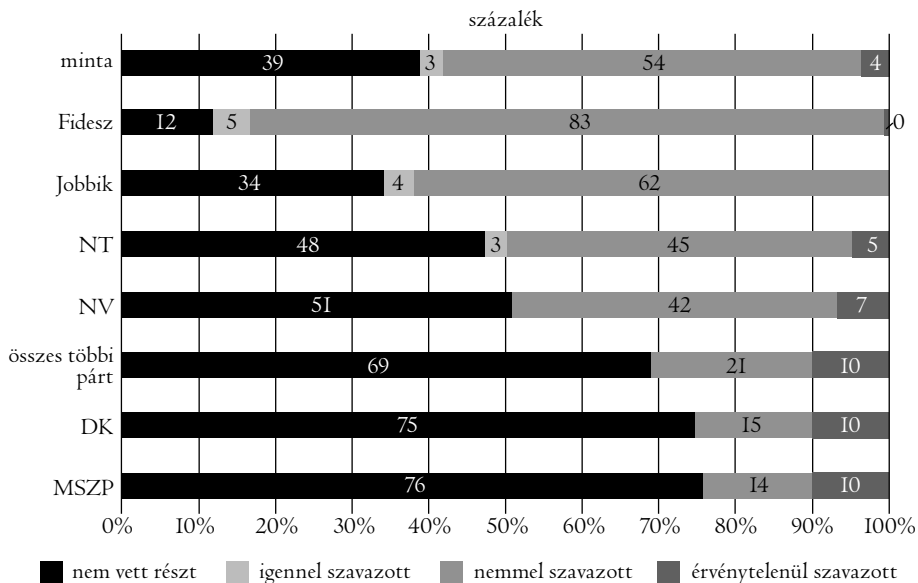
Párt-preferencia	A népszavazásnak nem volt valós tétje*	Az emberek így tiltakoztak a kormány ellen*	A kormányzat túl erős kampányt folytatott az utolsó időszakban	A népszavazás olyan kérdést feszegetett, amely az Európai Unió ellen szólt*	Az embereket nem érdeklik a politikai ügyek*	Sikeres volt a baloldali ellenzéki pártok otthonmaradásra biztató kampánya
nem tudja, nem válaszol	3,45	3,38	3,26	3,22	3,09	2,57
Fidesz	3,30	2,96	3,17	2,78	3,33	2,54
MSZP	3,79	3,57	3,00	3,44	3,05	3,16
Jobbik	3,09	3,35	3,19	3,06	3,20	2,62
DK	3,43	3,84	3,06	3,99	3,25	3,32
egyéb párt	3,79	3,93	3,29	3,53	2,62	3,08
minta	3,39	3,33	3,19	3,15	3,15	2,69

* Statisztikai értelemben szignifikáns különbség (ANOVA).

A nemmel szavazók számára a legfontosabb szempont az emberek politikai érdektelensége volt (3,21 átlagpont). Ugyan az érvénytelenül szavazók eredményei, az alacsony elemszám miatt csak tájékoztató jellegűek, az 5. táblázatból jól látszik, hogy körükben messze a legmagasabb az aktív, kormány elleni tiltakozó magatartás felvállalása (3,81 pont).

Ha az érvénytelenség magyarázatait keressük, nyilvánvalóan adódik a pártpreferenciák szerinti rendezés lehetősége. Joggal feltételezhető, hogy a különböző pártok – már csak a kampányban, a pártok által elfoglalt különböző pozíciók miatt is – szavazói más-más szempontokat tartanak fontosnak és kevésbé meghatározónak. A hat vizsgált ok közül egyetlen, a „túl erős kampány” nem szignifikáns, az összes többi esetében van különbség az egyes pártok és az ismeretlen preferenciájúak véleményében. Ahogyan a 6. táblázat mutatja, az ismeretlen preferenciájúak, valamint az MSZP szavazói számára a legplauzibilisebb magyarázat a népszavazás tétnélkülisége volt, ezzel szemben a legnagyobb táborot kitevő Fidesz-szavazók úgy vélik, hogy a politikai érdektelenség okozta leginkább az október 2-i népszavazás érvénytelenségét. A Jobbik és a kisebb pártok szavazói körében a legnagyobb az otthon maradás tiltakozó jellege (egyfajta passzív rezisztencia), végül a DK kis létszámú hívei voltak az egyedüliek, akik úgy vélték, hogy a kérdés EU-ellenessége okozta azt, hogy a választókorú népesség kevesebb mint fele ment el a 2016-os népszavazásra.

3. ábra. A részvétel mintázatai a politikai pártpreferenciák szerint
(a kérdésre választ adók százalékában)

Pearson $\chi^2 = 219,962$; sig = 0,000. Cramer'V = 0,311.

A statisztikai próbák alapján egyébként a Fidesz-szavazók azok, akik általában eltérő véleményt nyilvánítanak az ismeretlen preferenciájúakkal és/vagy a baloldali szavazókkal szemben (ilyen magyarázat pl. az EU-ellenesség vagy a tiltakozást kifejező opció). A Fidesz és a Jobbik szavazói között nincs statisztikai értelemben kimutatható véleménykülönbség. Az MSZP és a DK szavazói egyébként a Fideszhez képest határozottan a baloldali pártok sikeres kampánya mellett foglalnak állást.

Az elemzés utolsó lépésében érdemes megvizsgálni, hogy a fentiek fényében milyen szociodemográfiai, szociokulturális és politikai jellemzők mentén írhatók le azok, akik részt vettek a népszavazáson, illetve akik otthon maradtak. Egész pontosan milyen tényezők hatottak a részvételre, illetve az otthon maradásra.

Ha csak egy viszonylag egyszerű, kétdimenziós keresztábrával vizsgáljuk meg az otthon maradás – nemmel – igennel, illetve érvénytelenül szavazás kérdését kitűnik (lásd a 3. ábrát), hogy a legnagyobb arányban az MSZP és a DK szavazói maradtak otthon (76-75%), ezt követték a kisebb pártok szavazói. Ezek rétegek, ha el is mentek, az átlagosnál jóval nagyobb mértékben adtak le érvénytelen voksot (10%). Érdekes, hogy az ismeretlen preferenciájúak (válaszmehtagadók és pártválasztásukban bizonytalanok) mintegy fele, saját bevallása szerint résztvevő volt, de jóval kisebb mértékben, mint a Jobbik és különösen a Fidesz szavazói. Ez utóbbi

csoport tagjainak valamivel több mint egytizede maradt otthon, 83%-uk pedig nemmel szavazott.

Mindazonáltal az a tény, hogy az ismeretlen preferenciájúak (válaszmegtagadók és pártválasztásukban bizonytalanok), akik egyébként a népesség politikailag passzív csoportjait alkotják, a populáció valós részvételi átlagához hasonló – de a vizsgálat mintájának átlagához képeset alacsonyabb – arányban vettek részt a szavazáson (legalábbis a saját bevallásuk szerint), azt sugallja, hogy a 2. hipotézisünket nem tudjuk igazolni. Tehát a kampány a politikailag kevésbé elkötelezettek egy részét is meg tudta szólítani valamilyen mértékben.

A kérdés vizsgálatára bináris logisztikus regressziós modelleket futtattunk három lépésben, ahol a függő változó az elment vs. otthon maradt október 2-án kétértékű változó volt. Elsőként egy olyan modellt futtattunk, ahol csak a választásszociológiában szokásos szociodemográfiai változókat (nem, kor, iskolázottság, település, aktivitás) vontuk be, majd a politikai érdeklődést, a vallásosságot és az EU-hoz való viszonyt, harmadikként a pártpreferenciát, végül a fenti magyarázatokat is. A 7. táblázat foglalja össze a kapott eredményeket. A kissé talán bonyolultnak tűnő táblázatban valójában a szürkével kiemelt cellák érdekesek. Ezek a cellák tartalmazzák azokat a változókat, amelyek érdemi (szignifikáns) hatást gyakoroltak arra, hogy valaki otthon maradt-e a 2016. október 2-i népszavazáson. Ha egy változó értéke egynél nagyobb, az növeli, ha egynél kisebb, az csökkenti annak az esélyét, hogy valaki otthon maradt. Minél jobban eltér az egyes értéktől, annál valószínűbb az otthon maradás (ha egynél lényegesen nagyobb) vagy éppen a megjelenés (ha egynél lényegesen kisebb).

Az első modell, amely az alapvető szociodemográfiai változókat tartalmazza, kevés információval bír (ráadásul a modell illeszkedése sem kifejezetten magas). Az aktív, dolgozó változón kívül semelyik szokásos, magyarázó változónak nincs hatása az otthon maradásra. Az aktivitásnál is az látszik, hogy inkább a nem aktívak maradtak otthon népszavazás idején.

A második modellbe három új, szociokulturális, részben attitüdinális jellegű változó került be (az egyház tanítását követő, a politikai érdeklődés mértéke és egy esetleges EU-kilépésről szóló népszavazás esetén a bent maradás mellett szavazna). Ebben az esetben, azon túlmenően, hogy javul a modell illeszkedése, látszik, hogy a beemelt tényezők közül a vallásosságnak és az EU-pártiságnak is hatása van az otthon maradásra: az elsőnek negatív, míg a másodiknak pozitív a hatása.

A harmadik modell, azaz a pártpreferenciák beemelése mutatja leginkább azt a változó halmazt, amely befolyásolhatta az október 2-i népszavazáson való részvételt vagy otthon maradást. A modell illeszkedése érdemben javult, és a 7. táblázat arra is rámutat, hogy az EU-pártiság jelentős mértékben az otthon maradást segítette elő, míg a Fideszre való szavazás nagyon nagy mértékben a részvételt ösztönözte.

7. táblázat. Az otthon maradásra ható tényezők bináris logisztikus modellje

Változó	I. modell	2. modell	3. modell	4. modell
	alapidemográfiai	szociokulturális tényezők	pártpreferencia	teljes modell
	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
nem (I=férfi)	0,919	0,901	0,569	0,413
kor	0,987	0,978	0,975	0,983
diploma (I=van diplomája)	1,099	1,615	0,700	0,499
Budapest	1,148	1,122	0,690	0,509
kisváros	1,025	0,834	0,396	0,275
község (I)	1,201	0,832	0,951	1,239
aktív (I=aktív dolgozó)	0,618	0,434	0,033	0,022
nyugdíjas (I)	1,149	0,977	10,501	16,992
vallás (I= egyház tanítását követő)		0,497	0,850	0,497
politika (I=5)		0,942	0,767	0,834
EU-ból kilépés (I=EU mellett)		1,857	3,541	4,792
Fidesz			0,009	0,011
MSZP			1,043	1,057
Jobbik			0,409	0,791
DK			1,093	1,910
Egyéb párt			1,642	2,411
túltolták				0,771
EU-ellenesség				2,317
tiltakozás				0,785
tétnélküliség				1,377
érdektelenség				1,048
baloldal				0,978
Constant	1,093	3,727	32,912	1,251
statisztikák				
-2 Log likelihood	1200,860	453,932	195,574	181,460
Cox & Snell R Square	0,015	0,079	0,414	0,447
Nagelkerke R Square	0,020	0,106	0,562	0,607

Színmagyarázat: sötéttel jelöltük a statisztikailag szignifikáns változók celláit.

(I) kategória változó.

Végül az utolsó modell, amelybe az érvénytelenséget magyarázó lehetséges indokokat is bevontuk, valamivel tovább pontosította az illeszkedést. Egyetlen magyarázat, a kérdés Európai Unió-ellenes éle került be újonnan releváns magyarázó

tényezőként, egyébként pedig a harmadik modell erősödött meg. A statisztikai elemzés alapján, röviden úgy lehetne az otthonmaradókat jellemezni, hogy iskolai végzettségtől, nemtől, állandó lakhely település típusától függetlenül az Európai Unió mellett kiálló, nem Fidesz-szavazó nyugdíjasok maradtak otthon, és tették érvénytelenné a 2016. október 2-i népszavazást.

ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányunkban arra kerestük a választ, hogy miért nem volt sikerebb a kormány mozgósítása a kvótaellenes népszavazásra, és mi vezetett ahhoz, hogy a minden korábbinál drágább kampány ellenére érvénytelen lett a 2016. október 2-i népszavazás. Elemzésünkben öt hipotézist fogalmaztunk meg, és ezek érvényességét teszteltük különböző adatforrások segítségével.

H1. *A távolmaradók túlzottan tartották a kormány népszavazási kampányát.*

A fókuszcsoportos beszélgetéseken többször is előkerült a kormány által folytatott túlzottan is erőteljes kampány, ugyanakkor összességében ezt a lehetséges magyarázatot nem tartották elsődlegesnek a népszavazás érvénytelensége szempontjából a beszélgetések résztvevői. Hasonló eredményekre jutottunk a survey vizsgálatot elemezve is. Nem ennek a magyarázatnak volt a legnagyobb támogatottsága sem a spontán válaszok alapján, sem a tesztelt kijelentések segítségével. A résztvevőket és otthonmaradókat, valamint a különböző pártpreferenciával rendelkezőket ez az állítás nem szegmentálta, közel hasonló mértékben fogadták el annak relevanciáját. Hipotézisünket így nem tekintjük igazoltnak. Inkább azt feltételezzük, hogy a „túltolt” kampány azokra hatott negatívan, akik egyébként is távolságtartással viszonyultak a népszavazási problémához vagy a Fideszhez.

H2. *A népszavazás nem tudta megszólítani a politikailag kevésbé elkötelezett állampolgárokat.*

Közvetett, kissé talán ellentmondó adatok állnak rendelkezésre ezen hipotézis érvényességére. Az előző népszavazások megyei részvételi átlagaihoz képest mindössze 3 olyan megye volt, ahol 2016. október 2-án magasabb volt a részvétel, mint az szokásos (Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar és Bács-Kiskun), az önkormányzati választások átlagos részvételéhez képest pedig egyedül Bács-Kiskunban volt magasabb a megjelenési arány. Tardos Róbert 2009-es cikkét megerősítendő, a 2016. október 2-i népszavazás részvételi mintázatai is az előző népszavazások mellett a lokális jellegű, önkormányzati választásokhoz hasonlítanak, ami felveti a politikában kevésbé járatos, kevésbé elkötelezett állampolgárok magasabb arányú részvételének lehetőségét. A survey vizsgálat alapján ugyanakkor alig van olyan szociodemográfiai változó, amely – eltérően a szokásos, klasszikus hatá-

soktól – befolyásolta volna a népszavazási részvételt. Valójában a demográfiai tényezők – az aktivitáson túlmenően –, hasonlóan a politikai érdeklődéshez, vajmi keveset számítottak a népszavazási részvételben. Másrészt a pártválasztásukban bizonytalanok mintegy fele ott volt a népszavazáson, és nemmel szavazott. Összességében, ugyan a politikailag kevésbé elkötelezett állampolgárok túlnyomó többségét nem tudta mozgósítani a kampány, de azt sem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy elhanyagolható hatással sem volt rájuk. Így a második hipotézisünket sem tekintjük igazoltnak.

H3. *A távolmaradók között szignifikánsan erősebb az EU-pártiság, mint a szavazók között.*

Elemzésünk többszörösen alátámasztotta ennek a hipotézisnek az elfogadhatóságát. Ugyan a fókuszcsoportos beszélgetésekben csak közvetetten jött elő ez a narratíva, a statisztikai elemzések kimutatták, hogy az EU-párti szavazók szignifikánsan nagyobb mértékben maradtak otthon a népszavazás napján, mint azok, akik támogatták volna Magyarország esetleges kilépését az Európai Unióból. Mindamelllett a tesztelt magyarázó indokok között is hangsúlyos volt az a szempont, mely szerint a feltett kérdésnek volt EU-ellenes éle, ezért maradtak otthon az emberek. Ráadásul az átlaghoz képest éppen az otthonmaradók és az érvénytelenül szavazók körében volt magas ennek az elfogadottsága. A lefuttatott sokváltozós regressziós elemzés pedig megerősítette a magyarázat kiemelt jelentőségét.

H4. *A távolmaradók szerint a népszavazásnak nem volt valós tétje.*

Minden elemzési típus, a valós adatok összehasonlító és területi elemzése, a fókuszcsoportos vizsgálatok, valamint a survey vizsgálat statisztikai elemzése egyértelműen azt támasztja alá, hogy a 2016. október 2-i népszavazástól távol maradók egyszerűen nem fogta meg a felvetett téma, úgy érezték, hogy a népszavazásnak nincs valós tétje. A leginkább érintett megyékben és településeken vagy egyáltalán nem, vagy csak kevéssel volt magasabb a részvételi arány, mint a több szempont alapján számított átlag. A fókuszcsoportos beszélgetéseken talán ennek a szempontnak volt a legegységesebb az elfogadottsága. A survey vizsgálat spontán válaszaiban az „érdektelenség” kifejezés jelent meg a legtöbbször. A népszavazástól távol maradók éppen ezt a szempontot választották a legnagyobb arányban, amely el is választotta a különböző rétegeket egymástól.

H5. *A menekültválság által közvetlenül érintett településeken és megyékben nem volt az átlagosnál magasabb a népszavazási részvétel.*

Ahogy az a valós részvételi adatok területi szintű elemzéséből kitűnt, még a leginkább érintett megyék és települések esetében sem beszélhetünk lényegesen, nagyságrendileg magasabb részvételről – különösen egységesen nem –, mint az adott megyében, esetleg országosan. Vannak természetesen olyan települések, ame-

lyeken az országos átlaghoz képest vagy megyén belül magasabb a részvétel (Martonfa, Zákány), de ezek inkább kivételnek számítanak, mint fő szabálynak. Úgy véljük, hogy az érintett települések lakói sem érezték a népszavazás valós tétjét.

A 4. és az 5. hipotézisünket tehát igazoltnak tekintjük. Ugyanakkor jeleznünk kell, az érdektelenség – legalábbis a fókuszcsoporthoz beszélgetések alapján – egyfajta fásultságot, beletörődést és megcsömörlést is jelentett. Akik valójában tiltakozni akartak a kormányzat politikája ellen, inkább elmentek, és érvénytelen szavazólapot adtak le. Ezek az eredmények egybevágóak Szabó és Oross eredményeivel (2016) a politikából való kiábrándulásról, a politikai rendszerrel, valamint általában a politikával kapcsolatos dominánsan negatív véleményklímáról.

Végül néhány gondolat annak kapcsán, ami minden választás, szavazás központi problémája: ki nyert a népszavazáson?

Az ellenzék és a független sajtó is a népszavazás érvénytelenségét emelte ki, ugyanakkor a kormány győzelmi kommunikációt folytatott, például „Megüzentük Brüsszelnek: 98% NEM a kényszerbetelepítésre!” feliratú plakátok jelentek meg az utcákon, arra utalva, hogy az érvényes szavazatok túlnyomó többsége a kormány álláspontját támogatta. Adataink szerint az emberek többsége (78%) tisztában van a népszavazás érvénytelenségével, de korántsem mindenki. Azok között, akik szerint érvényes lett, és győztek a nem szavazatok, erősen felülreprezentáltak a Fidesz hívei.

A kommunikációs küzdelmek önmagukon túlmutató jelentősége is lehet: például segítheti a „győzteshez húzás” jelenségét, ami itt is megfigyelhető volt, legalábbis rövid távon: a Fidesz népszerűsége nőtt. Ez a hatás azonban elég rövid életűnek bizonyult: decemberre például a menekültkérdés a harmadik helyre csúszott vissza az emberek problémalistáján, ugyanis az egészségügy mellett a korrupció problémája is megelőzte.²²

A népszavazásnak ugyanakkor további politikai hasznai is lehetnek. Ahogy említettük, a Fidesz például tesztelhette helyi aktivistáit és kampánystábjaikat, továbbá, meglehetősen, a migránsügyet a 2018-as választások egyik témájává kívánja tenni, és ehhez rögzíteni kívánta saját ügygazdai szerepét, valamint az ügy fontosságát a közvélemény előtt. Hogy ez mennyiben sikerül neki, 2018-ban fog csak kiderülni.

²² <http://444.hu/2016/12/15/kvotanepszavazas-utan-megint-a-korrupciot-tartjak-tobben-sulyos-problemanak>.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Agger, R. E. – Goldstein, M. N. – Pearl, S. A. 1961. Political cynicism: Measurement and meaning. *The Journal of Politics* 23 (3) 477–506.
- Bartha Attila – Boda Zsolt 2016. Adómorál, bizalom és kényszerek-adózási motivációk Magyarországon korrupciós botrányok idején. *Közgazdasági Szemle* 63 (10) 1021–1045.
- Boda Zsolt 2012. Homo politicus, avagy egy politikai cselekvés- és motivációelmélet vázlatja. *Politikatudományi Szemle* XXI (4) 53–77.
- Boda Zsolt – Szabó Gabriella – Bartha Attila – Medve-Bálint Gergő – Vidra Zsuzsanna 2014. Politikától vezérelve: A büntető populizmus diskurzusai a magyar politikában és a médiában. *Politikatudományi Szemle* XXIII (3) 69–96.
- De Vreese, C. 2004. The effects of strategic news on political cynicism, issue evaluations, and policy support: A two-wave experiment. *Mass Communication & Society* 7 (2) 191–214.
- De Vreese, C. H. – Semetko, H. A. 2004. News matters: Influences on the vote in the Danish 2000 euro referendum campaign. *European Journal of Political Research* 43 (5) 699–722.
- Donovan, T. – Tolbert, C. J. – Smith, D. A. 2009. Political engagement, mobilization, and direct democracy. *Public Opinion Quarterly* 73 (1) 98–118.
- Elenbaas, M. – De Vreese, C. H. 2008. The effects of strategic news on political cynicism and vote choice among young voters. *Journal of Communication* 58 (3) 550–567.
- Kahn, K. F. – Kenney, P. J. 1999. Do negative campaigns mobilize or suppress turnout? Clarifying the relationship between negativity and participation. *American Political Science Review* 93 (4) 877–889.
- Kis János 2009. A népszavazás a köztársasági alkotmányban. In Enyedi Zsolt (szerk.): *A népkararat dilemmái. Népszavazások Magyarországon és a nagyvilágban*. Budapest: DKMKA – Századvég, 63–85.
- Körösényi András 2009. A népszavazások és a képviseleti demokrácia viszonya. In Enyedi Zsolt (szerk.): *A népkararat dilemmái. Népszavazások Magyarországon és a nagyvilágban*. Budapest: DKMKA – Századvég, 37–61.
- Körösényi András 2015. A magyar demokrácia három szakasza és az Orbán-rezsim. In Körösényi András (szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Budapest: MTA TK – Osiris, 401–421.
- Martin, P. S. 2008. The mass media as sentinel: Why bad news about issues is good news for participation. *Political Communication* 25 (2) 180–193.
- Morel, L. 2001. The rise of government-initiated referendums in consolidated democracies. In Mendelsohn, M. – Parkin, A. (eds.): *Referendum Democracy: Citizens, Elites and Deliberation in Referendum Campaigns*. London: Palgrave Macmillan, 47–64.
- Muñoz, J. – Guinjoan, M. 2013. Accounting for internal variation in nationalist mobilization: unofficial referendums for independence in Catalonia (2009–II). *Nations and Nationalism* 19 (1) 44–67.
- Schuck, A. R. – Vliegenthart, R. – De Vreese, C. H. 2016. Who's afraid of conflict? The mobilizing effect of conflict framing in campaign news. *British Journal of Political Science* 46 (1) 177–194.
- Semetko, H. A. – De Vreese, C. H. et al. 2004. *Political campaigning in referendums: Framing the referendum issue*. New York: Routledge.
- Szabó Andrea – Cross Dániel 2016. *A politikai rendszer nyitottsága és zártsága európai perspektívában*. Konferencia-előadás. Elhangzott a „Hol van Magyarország az európai társadalmak térképén?” című konferencián 2016. november 17-én.

- Tardos Róbert 2009. Ötven: ötven. Részvétel és távolmaradás a 2008-as népszavazáson. In Enyedi Zsolt (szerk.): *A népakarat dilemmái. Népszavazások Magyarországon és a nagyvilágban*. Budapest: DKMKA – Századvég, 133–195.
- Walker, M. 2003. *The strategic use of referendums: Power, legitimacy, and democracy*. New York: Palgrave Macmillan.

MELLÉKLET

A fókuszcsoportos beszélgetések specifikációja

A fókuszcsoport résztvevőit politikai érdeklődéssel bíró, ám nem pártelkötelezett, legalább érettségivel rendelkező állampolgárok közül toboroztuk.

Csoportszám	Aktivitás	Kor	Nem	Helyszín
1.	Nem mentek el szavazni	41–65	4 férfi 4 nő	Budapest
2.	4 fő nem ment el szavazni 4 fő érvénytelenül szavazott	20–40		Budapest
3.	Nem mentek el szavazni	30–50		Szeged

A fókuszcsoportos beszélgetések 2016. október 27-én és 28-án készültek.